

Participatie en de vorming van sociaal kapitaal

Een exploratie van het causaal verband tussen participatie en maatschappelijke houdingen

Marc Hooghe

1 Inleiding

Een van de belangrijkste problemen in het theoretisch debat over het belang van het verenigingsleven voor het functioneren van een democratische politieke cultuur, is dat de soms verregaande stellingen die in dit verband worden verkondigd, slechts in geringe mate ondersteund worden door empirische gegevens. Telkens opnieuw wordt herhaald hoe belangrijk het verenigingsleven wel is voor de opbouw van een dergelijke politieke cultuur, maar slechts zelden vinden we harde onderzoeksgegevens over de manier waarop dat gebeurt. Wel toont Putnam (1993) in zijn veelbesproken studie over democratische tradities in het hedendaagse Italië aan, dat in die regio's waar een rijk verenigingsleven wortel heeft geschoten, ook de regionale overheden het meest effectief optreden. Dit verband situeert zich echter op het macroniveau en levert ons geen informatie over de manier waarop we deze correlatie zouden kunnen verklaren. Geïnspireerd door het klassieke werk van de Tocqueville gaan de meeste auteurs in het debat ervan uit, dat het verband via het micro-niveau verloopt: omwille van hun lidmaatschap worden actoren doordeesemd van democratische waarden en overwinnen ze hun individuele machteloosheid. Omwille van de aanwezigheid van een groot aantal 'democratische burgers' wordt het politieke systeem vervolgens gedwongen op een meer alerte wijze om te gaan met de verzuchtingen vanuit de bevolking.

Het belangrijkste probleem met deze redenering is echter dat het huidige onderzoek over de microgevolgen van participatie niet echt indrukwekkende resultaten kan voorleggen (Parry, Moyser en Day 1992; Muller en Seligson 1994; Elchardus en Derks 1996; Van Deth 1996, 1997; Brehm en Rahn 1997; Hooghe en Derks 1997; Hooghe 1999a, 1999e; Dekker 1999; Newton 1999). Bijna steeds vinden we wel een significant verband tussen lidmaatschap en houdingen, maar dat verband blijft over het algemeen relatief zwak, zeker als we het vergelijken met de invloed van achtergrondvariabelen, zoals onderwijs, geslacht of levensbeschouwing. In een overzichtsartikel over het onderzoek naar de relatie tussen participatie en maatschappelijk vertrouwen komt Newton (1999: 185) tot de conclusie: 'The evidence suggests that while membership of voluntary associations has some importance for the creation of social trust, their influence is generally weak, though not trivial.' De

vraag blijft dus waarom het verenigingsleven zo belangrijk zou zijn voor de vorming van een democratische politieke cultuur, als we tegelijk zien dat de micro-effecten zo beperkt blijven.

Het feit dat we in empirisch onderzoek niet het sterke verband terugvinden tussen participatie en democratische houdingen dat door de theoretische literatuur wordt verondersteld, kan op twee dingen wijzen. Ofwel zijn verenigingen helemaal niet zo belangrijk voor de vorming van een democratische politieke cultuur, zeker niet op microniveau, ofwel slaagt men er bij dit soort onderzoek onvoldoende in deze factoren adequaat te operationaliseren en te meten. In dit artikel exploreren we vooral deze tweede piste: in een survey onder de bevolking van het Vlaams gewest hebben we geprobeerd het begrip participatie zo ruim mogelijk te operationaliseren, en dit in tegenstelling tot eerder gelijksoortig onderzoek, waarbij men zich vaak beperkt tot een vraag over het aantal verenigingen waarbij men actief betrokken is. Bij onze survey ging de aandacht niet alleen naar de huidige participatieniveaus, maar ook naar voorbije participatie-ervaringen en naar de precieze inhoud van die participatie. Als we ook bij een dergelijke uitgebreide bevraging van het fenomeen participatie, nog altijd geen sterk verband vinden tussen participatie en democratische houdingen, kunnen we ervan uitgaan dat het belang dat binnen de literatuur wordt gehecht aan verenigingen als 'leerschool van de democratie' allicht overdreven te noemen valt.

In dit artikel geven we nieuwe data over het verband tussen lidmaatschap van organisaties en het voorkomen van democratische houdingen. Meer bepaald proberen we na te gaan in hoeverre leden van dergelijke organisaties een meer democratisch waardepatroon vertonen dan de niet-leden. Ook bekijken we in hoeverre de leden erin slagen hun gevoelens van politieke machteloosheid te reduceren. We maken daartoe gebruik van de survey TOR98 (n=1.340), die onze onderzoekseenheid heeft gerealiseerd in het voorjaar van 1998 en die als representatief kan worden beschouwd voor de bevolking van het Vlaams Gewest (zie appendix A). Bij deze survey werden verschillende indicatoren voor participatie aangewend. Niet alleen hebben we gegevens over het aantal verenigingen waarbinnen de respondent actief is, we weten ook hoeveel tijd de respondent besteedt aan activiteiten in het kader van het verenigingsleven en om welk soort organisaties het gaat. Een bijzonder aspect van de survey is dat we ook informatie hebben over voormalige lidmaatschappen van de respondent, ook als die lidmaatschappen reeds lang geleden werden afgesloten. We zullen trouwens aantonen dat juist deze voormalige lidmaatschappen een belangrijk element toevoegen aan de discussie over het verband tussen lidmaatschap en democratische houdingen.

In dit artikel verantwoorden we eerst de manier waarop we een aantal theoretische concepten hebben geoperationaliseerd (paragraaf 2). Vervolgens gaan we de effecten na van de tijd die aan verenigingen wordt besteed (paragraaf 3), en van de

participatie-ervaring in het algemeen (paragraaf 4) op een aantal houdingen. Deze gegevens proberen we in te bedden in de bestaande literatuur rond blijvende gevolgen van politieke socialisatie (paragraaf 5). Vervolgens maken we een onderscheid naargelang kenmerken van organisaties (paragraaf 6) en van individuen (paragraaf 7). In paragraaf 8 gaan we kort in op het voornamelijk door Putnam (1995b) geproblematiseerde verband tussen televisie en participatiehoofdstuk, alvorens we in paragraaf 9 de nodige conclusies kunnen trekken.

2 Operationalisering van de concepten

Sinds de publicatie van Alexis de Tocqueville's klassieke beschrijving van de democratie in de Verenigde Staten, gaat men ervan uit dat participatie aan verenigingen een cruciale rol speelt bij de uitbouw van een democratische politieke cultuur. Tocqueville schrijft twee verschillende functies toe aan dergelijke verenigingen. Ten eerste fungeren ze als een 'leerschool van de democratie', waarbinnen leden gesocialiseerd worden tot het democratisch staatsburgerschap en ze de waarde leren kennen van overleg, verantwoordelijkheid, initiatief en compromisvorming. Ten tweede laten ze ook toe dat de burgers hun individuele machteloosheid overwinnen en door hun gezamenlijke inzet een dynamische rol kunnen spelen binnen hun lokale gemeenschap (De Tocqueville 1835/1840).

De belangstelling voor een dergelijke benadering werd de afgelopen jaren opnieuw aangewakkerd door het werk van Robert Putnam (1993, 1995a, 1995b). Putnam stelt dat verenigingen bijdragen tot de vorming van sociaal kapitaal, wat door hem gedefinieerd wordt als de verspreiding van normen van wederkerigheid, het vormen van netwerken van burgerlijk engagement en de verspreiding van een klimaat van veralgemeend vertrouwen. Hij gaat daarbij uit van een duidelijke causale structuur: 'the causation flows mainly from joining to trusting' (Putnam 1995b: 666). Binnen de internationale literatuur is reeds herhaaldelijk kritiek geleverd op deze causale structuur, omdat ze voorbijgaat aan het fenomeen van selectieve recruiting. Zelfs als we tot de conclusie komen dat leden een meer democratisch waardepatroon huldigen dan niet-leden, dan nog kunnen we niet stellen dat dit verschil een gevolg zou zijn van de lidmaatschapservaring en het daarbij horende socialisatie-effect. Het is immers net zo goed mogelijk dat uitgerekend de meer democratische burgers in sterkere mate aangetrokken zullen worden door het verenigingsleven (Newton 1997).

Als we de relatie tussen lidmaatschap en sociaal kapitaal willen onderzoeken, komen we echter tot de conclusie dat vooral de notie 'sociaal kapitaal' bijzonder moeilijk te operationaliseren is. Binnen de internationale literatuur bestaat geen algemeen aanvaard meetinstrument voor sociaal kapitaal (Stolle 1998b; Stolle en Rochon 1998; Billiet 1998). Ook dit artikel blijft wat dat betreft in gebreke, maar de survey waarop we ons baseren, bevat wel een aantal attitudeschalen die juist wijzen

op een gebrek aan sociaal kapitaal. Het gaat om schalen die wijzen op een gebrek aan integratie binnen het sociale weefsel en ook op een afwijzen van wederkerigheid, een diep wantrouwen en een gebrek aan altruïstische inzet. Het is duidelijk dat het hier juist om het volstrekt tegenovergestelde gaat van wat met 'sociaal kapitaal' wordt bedoeld (Billiet 1998).

Meer bepaald hanteren we zes verschillende schalen. De eerste schaal meet een utilitaristische opvatting van individualisme, die ingaat in tegen het streven naar solidariteit en wederkerigheid (Bellah e.a. 1985; Elchardus en Heyvaert 1990; Elchardus en Derks 1998). De schaal 'autoritarisme' gaat terug op het klassieke werk van Adorno c.s. (1950) en peilt naar de steun voor een hiërarchische maatschappijordening met uitgesproken machtsverschillen. Met 'etnocentrisme' meten we een negatieve houding ten opzichte van migranten, wat kan worden geïnterpreteerd als het afwijzen van sociale cohesie en het vreedzaam samenleven van diverse culturen. We beschikken tevens over een schaal 'politieke machteloosheid', die ons moet toelaten na te gaan of de leden van verenigingen erin slagen hun individuele machteloosheid te overwinnen door hun lidmaatschap. Putnams notie van 'burgerlijk engagement' wordt benaderd door de schaal 'buurtbetrokkenheid', waarin we nagaan of de respondenten zich actief integreren in hun leefomgeving. We zijn er ons van bewust dat geen enkele van deze schalen een adequate operationalisering vormt van (het gebrek aan) sociaal kapitaal, operationalisering die echter op dit moment ook niet bestaat binnen de internationale literatuur. Toch gaat het voor het ogenblik om de best mogelijke benadering van dit concept, terwijl deze schalen het voordeel hebben dat ze reeds uitvoerig hun deugdelijkheid hebben bewezen in surveyonderzoek, waarbij blijkt dat ze unidimensioneel en consistent zijn (zie appendix B voor een volledige beschrijving).

We kunnen ook een beroep doen op het concept 'culturele breuklijn', zoals dat werd ontwikkeld door Elchardus (1994, 1996). In essentie gaat het hier om een tweede orde latente variabele, waarin de schalen voor individualisme, autoritarisme, politieke machteloosheid en etnocentrisme werden opgenomen. Elchardus toont aan dat deze culturele breuklijn leidt tot het optreden van nieuwe politieke conflictlijnen binnen westerse samenlevingen. Zo blijkt bijvoorbeeld dat een conservatieve positie op deze breuklijn een nauwe verwantschap vertoont met een stem op een extreem rechtse partij (Elchardus en Derks 1996). Ook dit concept van een culturele breuklijn werd mee opgenomen in de analyse, niet alleen omwille van de politieke en maatschappelijke relevantie, maar ook omdat deze variabele duidelijk meer informatie bevat dan een simpele optelsom van de vier constituerende attitudeschalen.

3 Tijd in verenigingen

Een eerste mogelijkheid die we willen verkennen, is dat niet zozeer het aantal verenigingen waarbinnen men actief is een beslissende factor zou zijn, maar veeleer de

tijd die besteed wordt aan activiteiten in het kader van het verenigingsleven. Binnen de survey TOR98 werd hierover dan ook een vraag opgenomen. De vraag naar het aantal actieve lidmaatschappen fungeerde daarbij als een filter: diegenen die ten minste één lidmaatschap rapporteerden, kregen vervolgens de vraag: 'Als u nu het totaal neemt van uw activiteiten in het verenigingsleven, hoeveel besteedt u daaraan gemiddeld in een gewone week?' Voor de respondenten die het moeilijk vonden hun inzet uit te drukken in uren per week, was er ook een antwoordmogelijkheid in uren per maand. Vervolgens werd alles omgerekend naar uren per week. Hieruit blijkt dat voor de leden de inzet goed is voor gemiddeld 4 uur en 6 minuten per week. Als we dit cijfer uitspreiden over de totale bevolking, dus ook de niet-leden, komen we aan een gemiddelde van 2 uur 15 minuten per week. Hoewel dit cijfer zeker niet te verwaarlozen valt, gaat het hier om een relatief klein element in het tijdsbudget van de respondenten, zeker als men het vergelijkt met bijvoorbeeld onderwijs, slaap, gezin, televisiekijken, arbeid of zorgtaken. Het feit dat de gemiddelde Vlaming 'slechts' 2 uur 15 minuten per week spendeert aan verenigingsactiviteiten, laat ons reeds toe enigszins sceptisch te zijn over de soms verreikende beweringen die we in de literatuur terugvinden over het belang van het socialiserend effect van lidmaatschap. Zoals Newton (1996: 13) terecht stelt:

'School, work, family, and community also teach the values of reciprocity, trust, compromise, and co-operation, and they account for a far higher proportion of the lives of most citizens. It seems, on the face of it, implausible to ascribe a crucial role to organisational membership (...).'

Het feit dat we een analyse kunnen maken met zowel het aantal verenigingen, als met de tijd die gespendeerd wordt aan verenigingsactiviteiten, is theoretisch relevant. Om te beginnen blijkt dat er geen lineair verband bestaat tussen beide grootheden, zodat we inderdaad een andere dimensie aanboren met de tijdsvraag (Hooghe 1999b). We kunnen ze dan ook samen invoeren in een regressieanalyse. De regressieanalyse die gerapporteerd wordt in tabel 1, toont inderdaad aan dat de twee dimensies van participatiegedrag zich op een andere manier gedragen. Voor de schalen over politieke machteloosheid en buurtbetrokkenheid lijkt enkel het aantal verenigingen relevant, niet de tijd die respondenten hierin doorbrengen. Alleen voor de individualismeschaal vinden we een sterk effect van de tijdsdimensie. Ook hieruit kunnen we echter nog niet concluderen dat er inderdaad een socialisatie optreedt. We kunnen net zo goed van de omgekeerde logica uitgaan: de individualisten zullen minder geneigd zijn veel tijd te spenderen aan sociale activiteiten in het kader van het verenigingsleven (Newton 1997).

Ook het aanboren van deze tijdsdimensie lost dus ons fundamenteel probleem niet op: we zien wel een significant verband tussen lidmaatschap en houdingen, maar dit verband blijkt relatief zwak. We blijven dus met het probleem zitten dat er een kloof gaapt tussen de theoretische assumpties en de onderzoeksgegevens.

Tabel 1: Effect van verenigingen op attitudes

	Individualisme	Autoritarisme	Etnocentrisme	Politieke machteloosheid	Culturele breuklijn	Buurbetrokkenheid
Leeftijd	.16***	.23***	.14***	.05	.25***	.09***
Geslacht	-.14***	-.10***	-.05	.04	-.12***	-.05
Opleiding	-.28***	-.23***	-.22***	-.18***	-.33***	.22***
Inkomen	-.06*	-.11***	-.04	-.06	-.13***	.02
Aantal verenigingen	-.09**	-.03	-.06	-.10**	-.09**	.17***
Tijd in verenigingen	-.10***	-.01	-.05	-.01	-.05	.02
r ²	.22	.21	.12	.08	.36	.10

OLS regressieanalyse. Eenheden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten.

sign.: ***: $p < .001$ **: $p < .01$ *: $p < .05$.

4 Effecten van lidmaatschap

Om na te gaan of de zwakke verbanden, die we in de onderzoeksliteratuur terugvinden, het gevolg zijn van een te beperkte meting van het fenomeen lidmaatschap, dan wel inderdaad wijzen op het geringe belang van deze verenigingen voor de vorming van democratische identiteiten, hebben we in de survey TOR98 een bijzonder uitgebreide bevraging opgenomen van het fenomeen lidmaatschap.

De respondenten kregen een lijst van 22 soorten verenigingen, gaande van jeugdverenigingen, vakbonden, politieke en religieuze organisaties tot verenigingen voor vrouwen of voor bejaarden. Voor elk van deze 22 categorieën konden ze aangeven of ze: 1) nooit lid waren geweest; 2) vroeger lid waren geweest; 3) passief lid (enkel lidgeld betalen en verenigingsblad lezen); 4) actief lid (deelgenomen aan ten minste één activiteit de afgelopen twaalf maanden); 5) danwel bestuurslid waren. Binnen elke categorie was slechts één antwoord toegelaten.

Door het aanbieden van een lijst van mogelijke organisaties, werd het geheugen van de respondenten duidelijk opgefrist. In elk geval leverde deze survey veel hogere participatiecijfers op dan eerdere Vlaamse onderzoeken, waarbij de respondenten geen dergelijke lijst kregen (Elchardus, Hooghe en Smits 1999). Het is wel zo dat het werken met een dergelijke categorisering ook nadelen met zich mee kan meebrengen. Wie bijvoorbeeld lid is geweest van een tennisclub, nu actief lid is van

een zwemvereniging en bovendien bestuurslid is van een hockeyclub, zal in de categorie 'sportverenigingen' slechts één keer voorkomen als bestuurslid. Wie daarentegen actief is in een politieke partij, een vrouwenorganisatie en een sportclub, krijgt een vermelding in elk van deze categorieën. Deze mogelijke bron van vertekening is echter onoverkoombaar, indien men zich wil beperken tot een relatief hanteerbare bevraging van het fenomeen participatie.

In de volgende analyses zullen we een beroep doen op de gegevens van deze uitgebreide bevraging. De variabele 'actief lid' meet het aantal keren dat de respondent heeft aangeduid actief lid of bestuurslid (antwoordmogelijkheden 4 en 5) te zijn van een bepaald soort verenigingen. 'Passief lid' meet het aantal passieve lidmaatschappen. 'Voormalig lid' peilt naar het aantal voormalige lidmaatschappen (antwoordmogelijkheid 2). 'Ooit lid', ten slotte, is de som van alle positieve antwoorden (antwoordmogelijkheden 2 tot en met 5), waarbij de precieze modaliteit van het lidmaatschap (vroeger/passief/actief/bestuurslid) niet langer een rol speelt.

In tabel 2 geven we de resultaten weer van een regressieanalyse, gebaseerd op deze meetinstrumenten. In het eerste model hebben we het actieve en het passieve lidmaatschap opgenomen. De resultaten van deze analyse liggen perfect in lijn met al het vorige onderzoek: lidmaatschap heeft een effect, maar dat effect is niet om van achterover te vallen. De belangrijkste onafhankelijke variabelen zijn opleiding, leeftijd en geslacht.

Als we echter ook het voormalige lidmaatschap opnemen (model 2), zijn de resultaten fascinerend. Om te beginnen zien we dat de verklaarde variantie stijgt van 21% naar 24%. Ten tweede zien we dat het opnemen van het voormalig lidmaatschap nauwelijks invloed heeft op de effecten van het passieve en het actieve lidmaatschap. Deze voormalige lidmaatschappen blijken met andere woorden een additief effect uit te oefenen, bovenop het huidige lidmaatschap. Ten derde merken we op dat het effect van deze voormalige lidmaatschappen sterker is dan het huidige lidmaatschap. Dit betekent echter dat als we tot een volledige meting van de effecten van lidmaatschap op houdingen willen komen, we ons niet kunnen beperken tot het opnemen van het *huidige* lidmaatschap, maar dat we ook oog zullen moeten hebben voor de volledige participatiegeschiedenis van de respondent. In model 3 nemen we dan ook de variabele 'ooit lid' op, dit is de som van het huidige en het voormalige lidmaatschap. Het gaat hier om een optelsom van 22 dummy-variabelen, die voor elke categorie organisaties werden gecodeerd als 0 = nooit lid; 1 = lid geweest of nog steeds lid van dit soort organisatie. Het onderscheid tussen actieve, passieve en bestuursleden verdwijnt dus in deze operationalisering. We zien dat de verklaarde variantie van model 3 beperkt blijft tot 24%, maar door het opnemen van de variabele 'ooit lid' krijgen we wel een correct beeld van het globale belang van het verenigingsleven. Via deze operationalisering bereiken we een zeer sterk effect van het verenigingsleven, in dezelfde orde van grootte als het effect van onderwijs. Theoretisch is dit relevant, omdat het bij mijn weten de eerste keer is dat,

in een surveyanalyse, we een dergelijk sterk effect van lidmaatschap vinden. In alle vorige onderzoek waren de gevonden verbanden veel zwakker (van Deth 1996; Hooghe 1999a; Newton 1999). De gegevens van tabel 2 bieden dan ook, en dit voor het eerst, een bevestiging van de theoretische veronderstellingen over het belang van verenigingen. Als we dit verband willen aantonen, is het duidelijk dat we ons niet mogen beperken tot een momentopname van het huidige participatieniveau, maar dat we oog moeten hebben voor de volledige participatiegeschiedenis van de respondent.

Tabel 2: Effecten van lidmaatschap op individualisme

	Model 1	Model 2	Model 3
Opleiding	-.29***	-.25***	-.24***
Gezinsinkomen	-.05	-.04	-.04
Leeftijd	.16***	.17***	.18***
Geslacht	-.13***	-.12***	-.13***
Actief lid	-.11***	-.11***	—
Passief lid	-.09**	-.08**	—
Voormalig lid	—	-.15***	—
Ooit lid	—	—	-.23***
r ²	.21	.24	.24

Lineaire OLS regressie, gestandaardiseerde coëfficiënten

sign T * = <.05 ** = <.01 *** = <.001.

We verwachten echter niet alleen een negatief verband tussen lidmaatschap en individualisme, we verwachten ook dat participatie aan het verenigingsleven zal leiden tot een afname van iemands politieke machteloosheid (Gabriel 1995; Moyser en Parry 1997; Hooghe en Derks 1997). De regressieanalyse die gerapporteerd wordt in tabel 3, toont dat deze reductie inderdaad voorkomt en dat de verbanden gelijk lopen als die met de schaal voor individualisme. We merken echter tevens op dat dit model minder krachtig is, en slechts 10% variantie kan verklaren. We zien in model 1 dat zowel passief als actief lidmaatschap een negatief effect hebben op gevoelens van politieke machteloosheid, maar we merken tevens op dat dit effect veel zwakker is dan het effect van onderwijs. Als we in model 2 ook het voormalig lidmaatschap opnemen, verwatert het effect van onderwijs. Vervolgens blijkt uit model 3 dat het effect van 'ooit lidmaatschap' veel sterker is dan het effect van onderwijsniveau. Een mogelijke kritiek op deze vergelijking tussen de effecten van participatie en die van onderwijsniveau is, dat we de variabele 'ooit lid' veel systematischer hebben bevraagd dan de variabele 'onderwijsniveau', waardoor de vergelijking in zekere zin wordt scheefgetrokken. Deze kritiek is echter onterecht: door een

Tabel 3: Effecten van lidmaatschap op politieke machteloosheid

	Model 1	Model 2	Model 3
Opleiding	-.17***	-.13***	-.12***
Inkomen	-.04	-.04	-.03
Leeftijd	.05	-.06	.06
Geslacht	.04	-.04	.04
Actief lid	-.09**	-.10**	—
Passief lid	-.10***	-.10**	—
Voormalig lid	—	-.16***	—
Ooit lid	—	—	-.23***
r ²	.09	.11	.11

Lineaire OLS regressie, gestandaardiseerde coëfficiënten,
sign T * = <.05 **; <.01 *** = <.001.

Tabel 4: Effecten van lidmaatschap op culturele breuklijn

	Model 1	Model 2	Model 3
Opleiding	-.33***	-.28***	-.28***
Inkomen	-.11***	-.10***	-.10***
Leeftijd	.26***	.26***	.27***
Geslacht	-.11***	-.12***	-.12***
Actief lid	-.09***	-.09***	—
Passief lid	-.10***	-.09***	—
Voormalig lid	—	-.18***	—
Ooit lid	—	—	-.24***
r ²	.36	.39	.39

Lineaire OLS regressie, gestandaardiseerde coëfficiënten,
sign T * = <.05 **; <.01 *** = <.001.

som te maken van het voormalige en het huidige lidmaatschap worden participatie en onderwijs op precies dezelfde wijze gemeten. De vraag naar het onderwijsniveau slaat op het aantal jaren onderwijs dat de respondent op succesvolle wijze heeft afgewerkt en daarbij gaat het zowel om de retrospectieve onderwijservaring, als om het huidige onderwijsniveau voor de respondenten die nog studeren. Ook de vraag naar onderwijsniveau peilt dus naar de som van voormalige en huidige ervaringen, net zoals de variabele 'ooit lid'. Wat dit betreft is er dus geen fundamenteel verschil inzake de nauwkeurigheid van de meting van de variabelen.

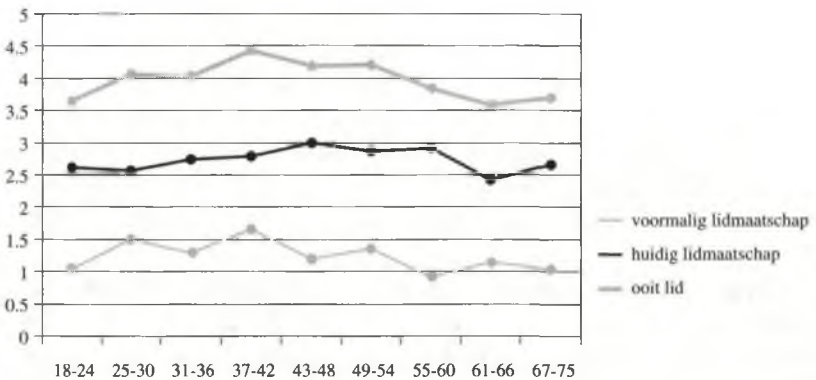
Een gelijkaardige analyse op de meetschalen voor etnocentrisme en autoritarisme (hier niet gerapporteerd omwille van plaatsgebrek), leidt tot vergelijkbare resultaten, zij het dat het percentage verklaarde variantie bij deze meetschalen duidelijk

zwakker is. Als we daarentegen in tabel 4 naar de culturele breuklijn in haar geheel kijken, zijn de resultaten bepaald indrukwekkend. De verklaarde variantie van model 3 is maar liefst 39%. Opleiding, leeftijd en deelname aan het verenigingsleven hebben alledrie een vergelijkbaar effect op de score voor deze nieuwe, culturele breuklijn. Als we ervan uitgaan dat een hoge score op deze culturele breuklijn een indicatie vormt voor een gebrek aan sociaal kapitaal, toont tabel 4 aan dat het verenigingsleven, indien we erin slagen het fenomeen participatie in zijn volle omvang te meten, wel degelijk een uiterst belangrijke invloed uitoefent op de aan- of afwezigheid van sociaal kapitaal.

5 De blijvende gevolgen van participatie

Tot nu toe hebben we gezien dat voormalige lidmaatschappen, zelfs indien ze reeds geruime tijd geleden werden afgesloten, nog steeds een waarneembaar verband vertonen met de houdingen van de respondent. Een mogelijke opmerking hierbij zou kunnen zijn dat we, door het opnemen van het voormalig lidmaatschap in de analyse, een leeftijdseffect introduceren. Men zou kunnen verwachten dat er een lineair verband bestaat tussen leeftijd en aantal voormalige lidmaatschappen, gezien het feit dat oudere respondenten nu eenmaal meer kansen hebben gehad dergelijke lidmaatschappen op te bouwen (en weer af te sluiten) tijdens hun levenscyclus. Figuur 1 toont echter aan dat dit effect niet optreedt. Het aantal voormalige lidmaatschappen vertoont, enigszins tegen de verwachting in, nauwelijks enige relatie met leeftijd, en dan nog is dit verband curvilineair, met de hoogste aantallen in de leeftijdsgroep van 25 tot 42 jaar.

We kunnen er dan ook op vertrouwen dat het opnemen van deze voormalige lidmaatschappen niet leidt tot het invoeren van een leeftijdseffect, maar op reële wijze nieuwe informatie oplevert over de participatiegeschiedenis van de respondent. Het

Figuur 1: Verdeling van het lidmaatschap voor negen leeftijdsgroepen

feit dat deze variabele een dusdanig sterke invloed heeft, sluit aan bij de onderzoeksliteratuur over blijvende gevolgen van participatie (Fendrich 1977; Fendrich en Turner 1989; Sigel 1989; Hoge en Ankney 1982; Jennings en Niemi 1981; Jennings 1987; McAdam 1988, 1989; Rochon 1998). De belangrijkste studie in dit verband is de longitudinale studie van Jennings en Niemi (1981; Jennings 1987). Zij interviewden in 1965 een groep Amerikaanse scholieren middelbaar onderwijs, met follow-up-interviews in 1973 en 1982. Ook tijdens deze laatste interviewgolf vonden ze nog significante verschillen tussen de respondenten die in de periode 1965-1973 hadden deelgenomen aan het toenmalige studenten- en vredesprotest en diegenen die hier niet aan hadden deelgenomen. De deelnemers kenmerkten zich in 1982 onder meer door een hoger niveau van politieke kennis en een sterkere mate van politiek zelfvertrouwen. Toch kunnen we ook hier geen snelle conclusies uit trekken wat betreft de richting van de causaliteit. Reeds in de eerste interviewgolf van 1965 kon men de deelnemers aan het toekomstige protest onderscheiden van de niet-deelnemers. Dit wijst dus eerder in de richting van een selectieve recrutering: diegenen die in 1965 reeds geïnteresseerd waren in politiek hadden ook een grotere kans om in de periode 1965-1973 deel te nemen aan het studentenprotest. Wat betreft de identificatie met een politieke partij en de sterkte van de politieke overtuigingen, daarentegen, was er in 1965 nog geen significant verschil waar te nemen, maar dit verschil trad wel op na afloop van de protestervaring. We zouden er dan ook vanuit kunnen gaan dat diegenen die deze ervaring hebben meegemaakt, in sterkere mate geneigd zullen zijn een zelfbeeld op te bouwen, waarbij men zichzelf ziet als een politiek bekwaam en geëngageerd persoon, met sterke politieke en morele overtuigingen. Voor diegenen die hebben deelgenomen aan dit protest is het meer voor de hand liggend zichzelf te blijven beschouwen als zijnde 'progressief' of 'links'. Jennings (1987: 370) concludeert op basis van deze studie dan ook: 'Protesters were somewhat different prior to the protest but dramatically different afterwards.' Als we deze gedachtegang doortrekken, impliceert dit echter dat het hele debat over *of* socialisatie *of* selectieve recrutering op een verkeerde manier gevoerd wordt. Uiteraard treedt een proces van selectieve recrutering op, waarbij vooral diegenen die reeds op voorhand geïnteresseerd zijn in politiek ook zullen deelnemen aan politiek protest. Maar de deelname op zich oefent daarna nog eens een socialisatie-effect uit, waardoor de deelnemers nog verder gesterkt kunnen worden in hun opvattingen en houdingen. Dit betekent echter dat het causaal verband tussen participatie en houdingen in beide richtingen gaat, waarbij de twee effecten elkaar zelfs kunnen versterken.

Het bestaan van blijvende gevolgen van voorbije participatie-ervaringen vinden we ook terug in de bijzonder boeiende studie van Doug McAdam (1988, 1989). McAdam ondervroeg activisten die tijdens de jaren zestig hadden deelgenomen aan de Freedom Summer-campagne voor zwarte burgerrechten in het zuiden van de Verenigde Staten. Een origineel aspect van deze studie is echter dat hij zich niet

beperkte tot interviews met de voormalige deelnemers, maar ook een controlegroep kon samenstellen van respondenten die wel hun kandidatuur hadden gesteld om aan deze campagne deel te nemen, maar om de een of andere reden uiteindelijk niet hadden deelgenomen. Beide groepen vertoonden een sterke gelijkenis qua profiel, motivering en overtuiging, zodat het fenomeen van selectieve recrutering hier grotendeels onder controle kon worden gehouden. Toch bleken beide groepen significant van elkaar te verschillen inzake houdingen, politiek zelfvertrouwen en politieke participatie. McAdam veronderstelt dan dit verschil kan worden toegeschreven aan de socialisatie-ervaring van het effectief deelnemen aan de *Freedom Summer*. Ook deze studie wijst dus in de richting van het voorkomen van blijvende gevolgen van voorbije socialisatie-ervaringen.

Het feit dat deze gevolgen ook na afloop nog merkbaar zijn, wijst nog niet noodzakelijk in de richting van een socialisatie-effect. Het feit dat een persoon ooit politiek actief is geweest, verhoogt, ook zonder enig socialiserend effect, de latere kansen op politieke mobilisering en recrutering. Uit mobilisatieonderzoek blijkt immers dat de toegang tot reeds voorafbestaande gepolitiseerde netwerken van cruciaal belang is voor een succesvolle mobilisatiecampagne (Freeman 1973; Hooghe 1994, 1997b). Zelfs al zouden de deelnemers aan *Freedom Summer* geen enkele invloed hebben ondergaan wat betreft hun politieke houdingen, dan nog is de kans groter dat zij in dergelijke netwerken zullen zijn opgenomen, hetgeen een verklaring zou kunnen bieden voor hun hoger politiek participatieniveau in vergelijking met de controlegroep. Participatie is immers een zichzelf versterkende activiteit: participatie genereert netwerken, die op hun beurt kunnen worden gebruikt in daaropvolgende mobilisatiecampagnes. Het onderzoek van Sidney Verba c.s. wijst er duidelijk op dat het *gevraagd worden* om deel te nemen aan een politieke campagne een van de belangrijkste determinanten van participatiegedrag is. Actoren die in het verleden reeds actief zijn geweest in een politieke campagne, hebben een veel grotere kans om het doelwit te worden van een dergelijke recruteringinspanning. Niet alleen maken ze deel uit van gepolitiseerde netwerken, maar bovendien is het voor diegene die wil mobiliseren, veel logischer in eerste instantie die personen te benaderen van wie men weet dat ze in het verleden reeds actief zijn geweest (Verba, Brady en Schlozman 1995; Brady, Schlozman en Verba 1999).

Ook uit dit onderzoek blijkt dat voorbije participatie-ervaringen blijvende gevolgen hebben. Als we deze voorbije ervaringen in de analyse opnemen, blijkt dat de relatie tussen participatie en democratische waarden en houdingen veel sterker is dan in eerdere onderzoeken. Het argument dat verenigingen van cruciaal belang zijn voor het opbouwen van een democratische politieke cultuur wordt dus ondersteund door onze data. Het is enigszins bevreemdend dat men tot nu toe deze theorie altijd heeft proberen te toetsen door het meten van het *huidige* lidmaatschap van verenigingen. Uiteraard is het huidige lidmaatschap gemakkelijker om te meten in een survey, maar het zou absurd zijn te veronderstellen dat verenigingen enkel en alleen een

effect hebben op het ogenblik dat men effectief lid is. Als men zich baseert op die ene momentopname, verwaarloost men het feit dat mensen participatie aan het verenigingsleven op een verschillende manier kunnen inbouwen in hun levensproject. Zo is het perfect denkbaar dat mensen zich bijvoorbeeld een tijd terugtrekken uit het verenigingsleven als ze bijvoorbeeld jongere kinderen hebben. Het is mogelijk dat ze uitgekeken raken op een bepaald soort vereniging, maar nog niet de stap hebben gezet naar een andere soort vereniging. Wanneer men zich in het surveyonderzoek enkel beperkt tot een meting van het huidige lidmaatschap, worden dergelijke respondenten gewoon geklasseerd als niet-leden, ondanks het feit dat ze zich misschien al jaren hebben ingezet binnen het verenigingsleven. Als we ervan uitgaan dat verenigingen functioneren als een 'leerschool van de democratie', zou het absurd zijn te veronderstellen dat mensen levenslang op die leerschool moeten blijven zitten. Het kenmerk van een socialisatie-ervaring is immers juist dat de gevolgen hiervan merkbaar blijven, ook nadat de ervaring reeds is afgelopen. We kunnen dit vergelijken met een andere belangrijke socialiserende instelling, namelijk het onderwijs. Ook daar beperkt men zich niet tot een meting van het actuele niveau waarop de respondent scholing volgt, maar zal men de totale onderwijservaring van de respondent bevragen. Als blijkt dat het verenigingsleven net zo goed een socialisatieagent is als het onderwijs, verdient het dan ook aanbeveling ook hier rekening te houden met de totale levensgeschiedenis van de respondent.

6 Zijn alle verenigingen gelijk?

Binnen de *social capital*-benadering gaat men ervan uit dat niet zozeer het soort activiteiten dat verricht wordt binnen een vereniging belangrijk is voor het genereren van een socialisatie-effect, maar wel de interactie tussen de leden. Overal waar die interactie plaatsgrijpt, zouden we dan ook een effect op waarden en houdingen moeten noteren, ongeacht of het nu gaat om een kerkkoor, een sportvereniging of een organisatie van bezorgde ouders (Putnam 1995a; Minkoff 1997; Stolle 1998a; Stolle en Rochon 1998). We komen hier op een van de centrale stellingen in het werk van Putnam: hij gaat ervan uit dat *alle* soorten verenigingen een gunstig effect hebben op een democratische politieke cultuur, ongeacht of ze zich nu met politieke thema's inlaten of niet (Putnam 1993). Het onderzoek van Stolle en Rochon (1998) toont inderdaad aan dat we ook bij pure vrijetijdsorganisaties nog aanzienlijke effecten noteren, maar zij wijzen tevens op het feit dat er aanzienlijke verschillen kunnen optreden naargelang het soort organisatie waarvan sprake is. Hun onderzoek peilt echter vooral het soort interactie dat plaatsvindt binnen organisaties, zoals bijvoorbeeld de communicatiepatronen van de leden of de duur van hun lidmaatschap (Stolle 1998a). Dit soort aspecten is nauwelijks of niet bestudeerbaar aan de hand van een algemene bevolkingssurvey. Wij kunnen op basis van onze survey echter wel andere onderscheiden aanbrengen tussen de verenigingen. Zo bleek uit

een eerdere analyse dat de ideologische opstelling van de vereniging een belangrijk invloed heeft op de effecten van participatie (Hooghe 1999b, 1999e). Met de huidige analyse willen we nagaan of er ook een onderscheid valt waar te nemen naar gelang het soort vereniging: heeft het lidmaatschap van een zangkoor dezelfde invloed als het lidmaatschap van een kerkgenootschap?

Men zal zich herinneren dat de respondenten in onze survey een lijst kregen aangeboden van 22 verschillende soorten verenigingen. In tabel 5 werden deze 22 soorten samengebracht in elf verschillende categorieën (zie appendix C). Het aantal categorieën blijft relatief hoog, omdat we om inhoudelijke redenen een aantal soorten verenigingen apart wensten te bestuderen, ondanks het beperkt aantal (voormalige) leden.

Tabel 5: Verdeling van het 'ooit' lidmaatschap

	<i>n</i>	<i>Gem. leeftijd</i>	<i>% vrouwen</i>	<i>Jaren opleiding</i>	<i>Gezins- inkomen</i>
Jeugdver.	650	41.6**	48.2	12.4**	85**
Nieuwe soc.b.	195	41.3**	52.0	13.2**	94**
Zorgend	272	47.7**	53.3	12.0**	84*
Cultureel	442	44.8	49.9	12.3**	88**
Vrouwen	192	51.5**	99.4**	11.4	76
Sport	594	39.8**	34.7**	12.0**	89**
Politiek	252	43.9	50.0	12.9**	91**
Religieus	87	44.4	55.6	13.2**	86
Vakbond	564	43.4	38.4	11.5	83**
Gezin	328	47.9**	54.9*	11.7	81
Andere	67	39.7*	61.4	11.9	71
Bev.	1.340	44.2	50.2	11.4	79

Gemiddelde waarden voor elke categorie. Opleiding: aantal jaren voltooid onderwijs. Gezinsinkomen: in duizend BEF/maand. Significanties van de afwijking t.o.v. bevolkingsgemiddelde op basis van χ^2 . **: $p < .01$ *: $p < .05$.

In tabel 5 geven we om te beginnen een algemeen overzicht van de verdeling van het lidmaatschap over de verschillende soorten verenigingen. Opvallend is dat in de tweede kolom de absolute aantallen relatief indrukwekkend zijn: voor bijna alle soorten organisaties hebben we meer dan 300 (voormalige) leden. Dit duidt er niet alleen op dat lidmaatschap op zich wijd verspreid is onder de Vlaamse bevolking, het kan er ook op wijzen dat er in het soort organisaties waarvan men lid is een grote fluctuatie zit tijdens de levensloop. Wie nu lid is van een bejaardenvereniging, zal in het verleden misschien lid zijn geweest van een jeugd-, een sport- en een gezinsorganisatie en komt dus voor in elk van de betreffende categorieën. Bovendien stellen we vast dat we voor bijna alle soorten organisaties een gelijkmatige spreiding

waarnemen tussen vrouwen en mannen; dit ondanks het feit dat het grootste deel van het bestaande participatieonderzoek laat zien dat mannen actiever participeren dan vrouwen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de oorspronkelijke schaal die van 0 (nooit lid) tot 5 (bestuurslid) liep, hier werd ingekrompen tot een dummy (nooit lid/ooit lid). Er treedt dus geen verschil meer op tussen passieve leden aan de ene kant en actieve of bestuursleden aan de andere kant. De intensiteit van de participatievorm verdwijnt dus uit deze operationalisering, terwijl we uit vorige analyses juist weten dat de ongelijkheid toeneemt naarmate de participatievorm intenser wordt (Hooghe 1999a, 1999c). Eventueel kunnen we er ook van uitgaan dat participatie voor vrouwen in sterkere mate een in de tijd fluctuerend fenomeen is dan voor mannen, waardoor ze hun (kleine) achterstand inzake het huidige lidmaatschap compenseren door een wat grotere rapportage van voormalige lidmaatschappen. Tevens merken we in tabel 5 op dat voor alle soorten verenigingen het aantal jaren voltooid onderwijs hoger ligt dan voor de bevolking in het algemeen. Dit is ook het geval voor sportorganisaties, terwijl we de hoogste scholingsgraad terugvinden bij de nieuwe sociale bewegingen en de religieuze organisaties. Ook het gezinsinkomen van de leden ligt significant hoger dan voor het populatiegemiddelde, met opnieuw een uitschieter bij de nieuwe sociale bewegingen.

Tabel 6: Correlatie tussen attitudes en soorten organisaties

	N	Individualisme	Autoritarisme	Emocentrisme	Pol. machtelos	Culturele breuklijn	Buurbetrokkenheid
Jeugd	650	-.13**	-.07*	-.10*	-.11*	-.17**	ns
New. soc.b.	195	-.16**	-.15**	-.18**	-.14**	-.23**	.13**
Zorgend	272	-.10**	-.06*	-.08*	-.11**	-.11**	.20**
Cultureel	442	-.13**	-.08*	-.08*	-.10**	-.11**	.14**
Vrouwen	192	-.08**	ns	ns	-.07*	ns	ns
Sport	594	-.12**	ns	-.06*	-.06*	-.10**	.10**
Politiek	252	ns	-.08*	-.12**	-.17**	-.16**	.16**
Religieus	87	-.13**	ns	-.12**	-.15**	-.12**	.12**
Vakbond	564	-.06*	ns	ns	ns	ns	.10**
Gezin	328	ns	-.07*	-.12**	-.10**	-.12**	.11**
Andere	67	ns	ns	ns	-.12**	ns	.09**
Ooit lid	—	-.24**	-.12**	-.19**	-.21**	-.28**	.23**
Bev.	1.340						

Partiële correlatie coëfficiënten, gecontroleerd voor leeftijd, geslacht en inkomen. Alle rijen zijn dummyvariabelen, met 0 = nooit lid, 1 = ooit lid. De rij 'ooit lid' is een somschaal van de 22 oorspronkelijke categorieën (range 0-22). Sign.: **; $p < .01$; *; $p < .05$.

In tabel 6 testen we de veronderstelling dat *alle* vormen van organisaties bijdragen tot de vorming van sociaal kapitaal, ongeacht het feit of ze nu expliciet een maatschappelijke doelstelling hebben of niet (Putnam 1993). Wat we zien is inderdaad dat alle soorten verenigingen, in meer of mindere mate, een belangrijke correlatie vertonen met de attitudeschalen. Toch merken we ook enige variaties op. Jeugdorganisaties, nieuwe sociale bewegingen, zorgende verenigingen en de religieuze organisaties zijn de enigen die een significant effect uitoefenen op *alle* meetschalen die we in de analyse hebben gebruikt. Vrouwenorganisaties hebben slechts een zwak effect in het algemeen, terwijl sportverenigingen wel een sterk effect hebben op individualisme, maar weinig doen inzake politieke machteloosheid. Bij politieke organisaties is het patroon net omgekeerd: een sterk effect op politieke machteloosheid, maar geen significant verband met individualisme. Het is enigszins verrassend vast te stellen dat vakbonden geen verband vertonen met politieke machteloosheid. Die afwezigheid is enigszins contra-intuïtief omdat we, zeker voor de Belgische context, toch objectief kunnen vaststellen dat het hier om machtige pressiegroepen gaat (Hooghe 1999d). We dienen hierbij echter rekening te houden met het feit dat deze meetschaal enkel peilt naar gevoelens van *politieke* machteloosheid, terwijl vakbondsleden waarschijnlijk vooral in hun arbeidssituatie in een gunstiger onderhandelingspositie komen omwille van hun lidmaatschap. Bovendien wordt binnen de vakbonden juist een discours van klassentegenstellingen gecultiveerd, waarbij de gewone werknemers worden beschouwd als een relatief zwakke actor binnen de maatschappelijke machtsordening.

Kortom, deze analyse bevestigt grotendeels de veronderstelling van Putnam: alle soorten verenigingen vertonen een belangrijke correlatie met indicatoren voor (de afwezigheid van) sociaal kapitaal, zij het wel met belangrijke variaties naargelang de precieze houding en het soort vereniging. We zien echter dat vooral de meer traditionele organisaties (religieus, zorgende organisaties) een heel breed effect vertonen, met significante effecten op alle gebruikte meetschalen. Voor de organisatie die vooral een wat jonger publiek aanspreken, merken we een grotere variatie op naargelang het soort houding.

7 Gelijke effecten?

We vinden dus een significant en sterk verband tussen enerzijds het lidmaatschap van organisaties en anderzijds de attitudeschalen voor individualisme, ethnocentrisme, politieke machteloosheid en autoritarisme. Nadat we in de vorige paragraaf een onderscheid hebben gemaakt naargelang het soort vereniging, proberen we in deze paragraaf na te gaan in hoeverre dit verband varieert in functie van kenmerken van de leden. Als we een socialiseringslogica volgen, zouden we ervan uit kunnen gaan dat de waargenomen effecten het sterkst zullen zijn bij de categorie met het laagste scholingsniveau. De hoger opgeleiden hebben immers reeds een zeer intensieve

socialisatie ondergaan binnen het scholingssysteem, waardoor de verenigingen het moeilijker zouden moeten hebben nog een bijkomend socialisatie-effect te realiseren. Indien deze veronderstelling klopt, functioneert het verenigingsleven inderdaad als een soort 'gelijkmaker', waardoor diegenen die weinig scholingskansen hebben gekregen, een alternatief integratiemechanisme krijgen aangeboden, waardoor ze hun achterstand inzake politieke invloed en maatschappelijke handelingsmogelijkheden kunnen compenseren.

We proberen deze veronderstelling te toetsen door de regressieanalyse, die we hebben gerapporteerd in de tabellen 2 tot en met 4, nu te herhalen voor drie afzonderlijke scholingsniveaus. We hebben hiertoe de respondenten in drie ongeveer even grote categorieën verdeeld, met resp. een lage, een middelhoge en een hoge scholingsgraad (zie appendix D). Binnen deze subgroepen heeft het uiteraard geen zin meer opleidingsniveau nog verder te gebruiken als onafhankelijke variabele, wat leidt tot een verzwakking van het model. Nieuw binnen deze analyse is dat we nu ook voor het eerst de tijd die wekelijks besteed wordt aan televisiekijken mee in de analyse opnemen. Hierdoor kunnen we nagaan of de bijzonder pessimistische veronderstellingen van Putnam (1995b) en zijn onderzoeksteam (Putnam, Yonish en Campbell 1999) over de invloed van dit medium op zowel de participatiebereidheid als op de vorming van sociaal kapitaal, ook in dit onderzoek terug te vinden zijn.

Tabel 7: Effect op individualisme en autoritarisme voor drie onderwijsniveaus

	Individualisme				Autoritarisme			
	bev.	laag	midden	hoog	bev.	laag	midden	hoog
Opleiding	-.23**	—	—	—	-.18**	—	—	—
Leeftijd	.17**	.22**	.15**	.07	.23**	.28**	.27**	.18**
Inkomen	-.03	-.02	-.02	-.04	-.09**	-.04	-.08	-.13*
Geslacht	-.12**	-.17**	-.04	-.24**	-.09**	-.09*	-.13*	-.07
Ooit lid	-.22**	-.31**	-.18**	-.13	-.12**	-.18**	-.03	-.16*
Televisietijd	.09**	.11*	.06	-.01	.08**	.05	.09	.12
r ²	.25	.18	.06	.08	.23	.13	.12	.09
N	1.340	550	431	333	1.340	550	431	333

OLS regressie analyse. Eenheden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten.

Sign.: **; $p < .01$; *; $p < .05$.

Als we eerst kijken naar het verband met individualisme en autoritarisme, zien we dat er inderdaad belangrijke variaties optreden tussen de verschillende scholingsniveaus. Voor beide houdingen is het participatie-effect het sterkst bij de categorie met een laag scholingsniveau. Dit beantwoordt aan een socialisatielogica: diegenen met een relatief geringe socialisatie in het onderwijs 'profiteren' het meest van hun participatie-ervaring.

Tabel 8: Effect op politieke machteloosheid en bereidheid te stemmen, voor drie opleidingsniveaus

	Politiek machteloos				Niet gaan stemmen			
	bev.	laag	midden	hoog	bev.	laag	midden	hoog
Opleiding	-.10**	—	—	—	-.28**	—	—	—
Leeftijd	.05	.01	.06	.21**	-.17**	-.02	.00	-.08
Inkomen	-.02	.07	-.10	-.07	-.07*	-.04	-.13*	-.08
Geslacht	.05	.01	.11*	.09	.11**	.11*	.09	.09
Ooit lid	-.22**	-.16**	-.26**	-.26**	-.19**	-.17**	-.25**	-.14*
Televisietijd	.12**	.12*	.05	.19**	.02	.09	.06	.07
r ²	.12	.04	.12	.14	.18	.06	.12	.05
N	1.340	550	431	333	1.340	550	431	333

OLS regressieanalyse. Eenheden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten.

Sign.: **: $p < .01$; *: $p < .05$.

We verwachten echter niet alleen dat verenigingen functioneren als een ‘leerschool van de democratie’, we verwachten ook dat de leden aan hun participatie een reductie inzake politieke machteloosheid ontleen. Daarom hebben we de analyse ook herhaald met de meetschaal voor politieke machteloosheid, en in tweede instantie met de resultaten van een vraag naar de bereidheid te blijven stemmen indien de kiesplicht zou worden afgeschaft in België. Gezien het feit dat in België een wettelijke kiesplicht bestaat, kunnen we hier immers geen vraag inlassen naar de reële opkomst bij de laatste verkiezingen, zoals in ander surveyonderzoek gebruikelijk is, maar dienden we een vraag in te lassen naar de hypothetische bereidheid te gaan stemmen na een mogelijke afschaffing van de opkomstplicht. Uit eerder onderzoek bleek echter dat een dergelijke hypothetische vraag qua verdeling dicht in de buurt komt van de reële ervaringen die men inzake opkomst heeft in andere landen waar geen stemplicht geldt (Hooghe en Pelleriaux 1998).

Voor wat de resultaten van de analyse inzake politieke machteloosheid betreft, zien we dat de verdeling hier net omgekeerd is als bij de schalen voor individualisme en autoritarisme. Hier zijn het juist de hoger opgeleiden die het meest ‘profiteren’ van hun lidmaatschap. De lager opgeleiden ervaren slechts een geringe reductie in hun gevoelens van politieke machteloosheid als gevolg van hun lidmaatschap. Om het een beetje pessimistisch uit te drukken: wat deze groep ook doet inzake participatie, hun score op de schaal voor politieke machteloosheid *blijft* hoog. Met betrekking tot de bereidheid te gaan stemmen, zien we niet direct een lineaire gradiënt, maar ook hier is duidelijk dat het zeker niet de laagst geschoolden zijn die het meest ‘profiteren’ van hun participatie.

Als we de gegevens van de tabellen 6 en 7 met elkaar vergelijken, zien we opnieuw dat het socialisatie- en het betrokkenheidseffect van participatie zich op een

andere manier verhouden (Hooghe 1999a). Terwijl de socialisatie vooral krachtig is bij de laagst opgeleiden, zijn het de hoogst opgeleiden die hun lidmaatschap het meest effectief politiek laten renderen. Dit betekent echter ook dat we enig voorbehoud moeten maken ten aanzien van een al te rooskleurige visie waarbij organisaties worden voorgesteld als een methode om tot een gelijke verdeling van politieke macht te komen. Organisaties leiden inderdaad tot een verhoging van de mate van pluralisme binnen een samenleving, maar die organisaties kunnen ook gebruikt worden als een vehikel om bestaande ongelijkheden te bestendigen of zelfs te versterken (Hooghe 1999c). Niet alleen stellen we vast dat de hoger opgeleiden meer en meer intensief participeren; ook onder de leden slagen ze erin meer politiek 'rendement' te halen uit hun lidmaatschap.

8 Een ander soort televisie-effect

Een van de meest omstreden stellingen in het hele debat rond de verspreiding van sociaal kapitaal handelt over de mogelijke invloed van televisie (Putnam 1995b; Norris 1996; Norris en Curtice 1998; Hooghe 1997a; McBride 1998; Uslaner 1998; Putnam, Yonish en Campbell 1999). Putnam stelt dat de verspreiding van televisie verantwoordelijk kan worden gesteld voor de geleidelijke aantasting van sociaal kapitaal. Mensen zijn niet langer actief in organisaties, maar brengen hun tijd door met het kijken naar televisie. In een eerdere analyse hebben we reeds aangetoond dat er zeker geen rechtlijnig verband bestaat tussen de tijd die wordt doorgebracht voor het televisietoestel en de tijd die besteed wordt aan verenigingsactiviteiten (Hooghe 1999b; Hall 1999). Impliciteert dit echter dat televisie inderdaad geen negatieve invloed uitoefent? Niet noodzakelijk: onze gegevens wijzen eerder in de richting van een rechtstreeks negatief verband tussen televisie en 'sociaal kapitaal'-indicatoren, zonder dat dit verband evenwel verloopt via de beïnvloeding van het participatiegedrag.

We kunnen dit aantonen door het regressiemodel voor de culturele breuklijn verder te ontwikkelen door er ook de tijd die gespendeerd wordt aan televisiekijken in op te nemen. Door deze uitbreiding stijgt de verklaarde variantie nog lichtjes van 39% tot 41% (model 4). We zien dat het kijken naar televisie inderdaad een negatieve invloed heeft op de houdingen van de respondenten, terwijl het effect van de andere variabelen lichtjes verzwakt. De relatie tussen televisie en participatie is dus geen kwestie van tijdsallocatie: het is niet zo dat elk uur dat voor het televisietoestel wordt doorgebracht, afgaat van de tijd die beschikbaar is voor het verenigingsleven. De relatie is echter antithetisch doordat beide variabelen precies een tegenovergestelde invloed hebben op 'sociaal kapitaal'-indicatoren. Terwijl participatie aan het verenigingsleven een uitgesproken negatieve associatie vertoont met de score op de culturele breuklijn, vertoont het kijken naar televisie een uitgesproken positieve associatie.

Tabel 9: Effecten van lidmaatschap op culturele breuklijn, inclusief televisie

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Opleiding	-.33***	-.28***	-.28***	-.25***	-.21***
Inkomen	-.11***	-.10***	-.10***	-.08**	-.04
Leeftijd	.26***	.26***	.27***	.25***	.27***
Geslacht	-.11***	-.12***	-.12***	-.11***	-.10***
Actief lid	-.09***	-.09***	—	—	—
Passief lid	-.10***	-.09***	—	—	—
Voormalig lid	—	-.18***	—	—	—
Ooit lid	—	—	-.24***	-.23***	-.22***
Televisietijd	—	—	—	.13***	.12***
Voorkeur zender	—	—	—	—	-.20***
r ²	.36	.39	.39	.41	.45

OLS regressieanalyse. Eenheden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten.

Sign *: $p < .05$; **: $p < .01$; ***: $p < .001$

We kunnen het model nog verder uitbreiden door ook de voorkeur voor een televisiezender als onafhankelijke variabele op te nemen. De televisiemarkt in België wordt ongeveer in gelijke proporties verdeeld tussen de commerciële zender en de openbare omroep VRT. Uit eerder onderzoek is gebleken dat er een sterk verband optreedt tussen zendervoorkeur en de politieke houdingen van de respondent (Elchardus en Derks 1996). Voor wat de Belgische context betreft, lijkt het erop alsof de zendervoorkeur de verschillen opsloort die in andere landen, met een verschillend omroepbestel, kunnen optreden op het niveau van de programmagenres (Norris 1996). In model 5 voegen we ook zendervoorkeur toe als dummyvariabele, met 0 = een voorkeur voor commerciële zender, en 1 = een voorkeur voor de openbare omroep, en dan zien we dat de verklaarde variantie van het model nog verder stijgt tot 45%. Dit wijst er inderdaad op dat er een nauw verband bestaat tussen smaakvoorkeuren (in dit geval televisiezender) en politieke houdingen, zonder dat we dit verband direct in een enkelvoudige causale structuur kunnen vatten.

9 Besluit

In dit artikel hebben we nieuw empirisch materiaal geleverd in verband met het belang van deelname aan het verenigingsleven voor de opbouw van een democratische politieke cultuur. We hebben gezien dat, indien we tot een volwaardige meting van het participatiefenomeen komen en dus ook de voorbijge participatie-ervaringen in de analyse opnemen, het verband tussen participatie en houdingen inderdaad bijzonder sterk is, sterker in elk geval dan in eerder dergelijk onderzoek dat geen aandacht besteedt aan de participatiegeschiedenis van de respondent. Dit duidt erop dat we in het participatieonderzoek ons niet mogen beperken tot een

momentopname van de actuele participatie, maar oog moeten hebben voor de volledige participatiegeschiedenis van de respondent. Ook voorbij participatie-ervaringen hebben nog altijd waarneembare en blijvende gevolgen, net zoals trouwens alle andere socialisatie-ervaringen. Het verdient dan ook aanbeveling dat men in toekomstig participatieonderzoek meer uitvoerig aandacht zou besteden aan die participatiegeschiedenis van de respondent.

De conclusie dat voorbij participatie-ervaringen ten minste even belangrijk zijn als het huidige participatieniveau heeft uiteraard gevolgen voor de theoretische discussie over de richting van de causale relatie tussen houdingen en participatie. Worden actoren minder individualistisch omwille van hun participatie, of zal er eerder een proces van selectieve recruitering optreden, waarbij de minder individualistisch ingestelde actoren disproportioneel vertegenwoordigd zullen zijn onder de leden? Op basis van onze survey data kunnen we niet echt een uitspraak doen over de richting van de causaliteit.

Toch hebben we een aantal aanwijzingen gevonden voor het bestaan van een socialisatie-effect. Het feit dat voormalige lidmaatschappen een grote mate van variantie verklaren, lijkt te wijzen in de richting van blijvende socialisatie-effecten. Het gaat hier uiteraard om een typisch kenmerk van socialisatie, namelijk dat de gevolgen ervan aanwezig en zichtbaar blijven, ook nadat de ervaring zelf reeds is beëindigd. Bovendien hebben we gezien dat op het vlak van houdingen als individualisme en autoritarisme het verenigingsleven de sterkste invloed heeft bij diegenen die weinig onderwijs hebben genoten. Dit zou kunnen suggereren dat verenigingen het duidelijkst een socialisatie-effect kunnen laten gelden bij diegenen die in mindere mate de socialisatie-ervaring van het onderwijssysteem hebben ondergaan.

Andere resultaten van deze studie wijzen daarentegen eerder in de richting van een fenomeen van selectieve recruitering. Als we bijvoorbeeld zien dat het lidmaatschap van een jeugdbeweging een sterk effect heeft, niet alleen op latere participatieniveaus, maar ook nog eens rechtstreeks op de houdingen van de respondent, kan dit erop wijzen dat diegenen die reeds in vroegste jeugdfase maatschappelijk actief waren en meer sociaal georiënteerd waren, ook op latere leeftijd dit patroon behouden. Voor diegenen die reeds in hun jeugdfase actief waren, blijft het ook gemakkelijker later dit participatiepatroon voort te zetten, niet alleen omwille van de opgedane organisationele vaardigheden, maar ook omwille van het feit dat deze participatie bevorderlijk zal zijn voor de integratie in politiseerbare netwerken, die kunnen aangewend worden voor latere recruiterscampagnes.

In deze studie vinden we dus aanwijzingen voor zowel socialisatie, als voor selectieve recruitering. Enigszins speculatief zouden we dan ook kunnen stellen dat beide processen gewoon naast elkaar voorkomen. De discussie over de richting van de causaliteit, waarbij men socialisatie en selectieve recruitering vaak lijkt te beschouwen als wederzijds exclusieve grootheden, vertrekt dan ook voor een flink stuk vanuit een verkeerde premisse. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat de

causaliteit slechts in één richting zou kunnen optreden. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat het juist de meest sociaal georiënteerden zijn, die lid zullen worden van bijvoorbeeld een jeugdvereniging en later van allerlei andere soorten verenigingen. Maar dat belet niet dat die groep, juist door hun lidmaatschap, nog eens additioneel gesocialiseerd wordt in de richting van een grotere maatschappelijke betrokkenheid en meer solidariteit. De relatie tussen participatie en sociaal kapitaal moet in die optiek niet begrepen worden als eenrichtingsverkeer, maar veeleer als een zichzelf versterkende cirkel: de 'democraten' zullen vaker actief zijn dan de misantropen, maar zij zullen door hun lidmaatschap verder versterkt worden in hun houdingen. Als we de relatie op die manier conceptualiseren, betekent dit dat het verenigingsleven zo mogelijk nog belangrijker wordt voor het ontwikkelen van een democratische politieke cultuur. Niet alleen functioneren verenigingen als een echte 'leerschool van de democratie', zij bieden aan maatschappelijke georiënteerde personen ook een instrument waarlangs deze hun engagement kunnen vormgeven. Het is nauwelijks zinvol dat er bij de bevolking een grote mate van maatschappelijk bewustzijn zou leven, als de middelen om dat bewustzijn ook tot uitdrukking te brengen niet of onvoldoende voorhanden zijn. Als het engagement binnen dergelijke verenigingen leidt tot een verdere versterking van dit bewustzijn, verhoogt dit enkel het belang dat verenigingen hebben voor het instandhouden en bevorderen van een democratische politieke cultuur.

Geraadpleegde literatuur

- Adorno, Th., e.a. (1950) *The authoritarian personality*. New York: Harper en Brothers.
- Bellah, R., e.a. (1985) *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. Berkeley: University of California Press.
- Billiet, J. (1998) Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België. *Tijdschrift voor Sociologie* 19 (1) 33-54.
- Brady, H., K.L. Scholzman en S. Verba (1999) Prospecting for participants: Rational expectations and the recruitment of political activists. *American Political Science Review* 93 (1) 153-168.
- Brehm, J. en W. Rahn (1997) Individual level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science* 41 (3) 999-1023.
- Dekker, P. (1999) De civil society als kader van onderzoek. In: P. Dekker (red.), *Vrijwilligerswerk vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, pp. 15-31.
- Deth, J. van (1996) Voluntary associations and political participation. In: Oscar Gabriel en Jürgen Falter (red.), *Wahlen und politische Einstellungen in westlichen Demokratien*. Frankfurt/Main: Peter Lang, pp. 389-411.
- Deth, J. van (red. 1997) *Private groups and public life*. London: Routledge.
- Elchardus, M. (1994) *Op de ruïnes van de waarheid*. Leuven: Kritak.
- Elchardus, M. (1996) Class, cultural re-alignment and the rise of the populist right. In: A. Erskine e.a. (red.), *Changing Europe: Some aspects of identity, conflict and social justice*. Aldershot: Avebury, pp. 41-63.
- Elchardus, M. en A. Derks (1996) Culture conflict and its consequences for the legitimization crisis. *Res Publica* 38 (2) 237-253.

- Elchardus, M. en A. Derks (1998) Discourses about the relationship between the individual and society in Flanders. *Ethical Perspectives* 5 (2) 109-126.
- Elchardus, M. en P. Heyvaert (1990) *Soepel, flexibel en ongebonden: Twee laat-moderne generaties vergeleken*. Brussel: VUB Press.
- Elchardus, M., M. Hooghe en W. Smits (1998) *Technisch rapport bij de Survey TOR98*. Brussel: Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Elchardus, M., M. Hooghe en W. Smits (1999) *Participatie in Vlaanderen: Een beschrijving van de deelname aan het verenigingsleven en het vrijwilligerswerk in Vlaanderen*. Brussel: Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Fendrich, J. (1977) Keeping the faith or pursuing the good life: A study of the consequences of participation in the Civil Rights Movement. *American Sociological Review* 42 (1) 144-157.
- Fendrich, J. en R. Turner (1989) The transition from student to adult politics. *Social Forces* 67 (4) 1049-1057.
- Freeman, J. (1973) The origins of the Women's Liberation Movement. *American Journal of Sociology* 78 (4) 792-811.
- Hall, P. (1999) Social capital in Britain. *British Journal of Political Science* 29 (3) 417-461.
- Hoge, D. en T. Ankney (1982) Occupations and attitudes of former student activists: Ten years later. *Journal of Youth and Adolescence* 11 (5) 355-371.
- Hooghe, M. (1994) De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging. *Sociologische Gids* 41 (2) 144-161.
- Hooghe, M. (1997a) *Nieuwkomers op het middenveld: Nieuwe sociale bewegingen als actoren in het Belgisch politiek systeem*. Ph.D. Thesis, Vrije Universiteit Brussel.
- Hooghe, M. (1997b) Televisie op het beklaagdenbankje: Televisie en de ondergang van een democratische politieke cultuur. *Ons Erfdeel* 41 (4) 523-531.
- Hooghe, M. (1999a) Cumulatieve participatiepatronen en de democratiserende functie van het verenigingsleven. *Sociale Wetenschappen* 42 (3), in press.
- Hooghe, M. (1999b) *Why should we bowling alone? Cultural changes and participation levels in Belgian society*. Paper presented at the 4th Conference of the European Sociological Association, Amsterdam, 18-21 August 1999.
- Hooghe, M. (1999c) Participatie en politieke gelijkheid: Het verenigingsleven als machtsmechanisme binnen de Belgische samenleving. *Ethiek en Maatschappij* 2 (2) 81-103.
- Hooghe, M. (1999d) Verbände und Verbandssysteme in Belgien. In: W. Reutter en P. Rütters (red.) *Verbände und Verbandssysteme in Europa*. Opladen: Leske + Budrich.
- Hooghe, M. (1999e) De persistentie van de verzuiling op micro-niveau in Vlaanderen. *Res Publica* 41 (4), in press.
- Hooghe, M. en A. Derks (1997) *Voluntary associations and the creation of social capital: The involvement effect of participation*. Paper presented at the joint sessions of the European Consortium for Political Research, Bern, 27 February-3 March 1997.
- Hooghe, M. en K. Pelleriaux (1998) Compulsory voting in Belgium: An application of the Lijphart thesis. *Electoral Studies* 17 (4) 419-424.
- Jennings, M. K. (1987) Residues of a movement. *American Political Science Review* 81 (2) 367-382.
- Jennings, M.K. en R. Niemi (1981) *Generations and politics*. Princeton: Princeton University Press.
- McAdam, D. (1988) *Freedom Summer*. New York: Oxford University Press.
- McAdam, D. (1989) The biographical consequences of activism. *American Sociological Review* 54 (5) 744-760.
- McBride, A. (1998) Television, individualism, and social capital. *Political Science en Politics*

31 (3) 542-552.

- Minkoff, D. (1997) Producing social capital. *American Behavioral Scientist* 40 (5) 606-619.
- Moyser, G. en G. Parry (1997) Voluntary associations and democratic participation in Britain. In: J. van Deth (red.), *Private groups and public life*. London: Routledge, pp. 24-46.
- Muller, E. en M. Seligson (1994) Civic culture and democracy: The question of causal relationships. *American Political Science Review* 88: 635-652.
- Newton, K. (1996) *Social capital, trust, and confidence in advanced democracies*. Paper presented at the conference The Erosion of Confidence in Advanced Democracies, Brussel, 7-9 November 1996.
- Newton, K. (1997) Social capital and democracy. *American Behavioral Scientist* 40 (5) 575-586.
- Newton, K. (1999) Social and political trust in established democracies. In: P. Norris (red.) *Critical citizens: Global support for democratic governance*. New York: Oxford University Press, pp. 169-187.
- Norris, P. (1996) Does television erode social capital? A reply to Putnam. *PS: Political Science en Politics* 29 (3) 474-480.
- Norris, P. en J. Curtice (1998) *The news media and civic engagement*. Paper presented at the ECPR joint sessions, University of Warwick, 23-28 March 1998.
- Parry, G., G. Moyser en N. Day (1992) *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, R. (1993) *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995a) Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6 (1) 65-78.
- Putnam, R. (1995b) Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS: Political Science and Politics* 28 (4) 664-683.
- Putnam, R., S. Yonish en D. Campbell (1999) Tuning in, tuning out revisited: A closer look at the causal links between television and social capital. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta (Ca.), 2-5 september 1999.
- Rochon, Th. (1998) *Culture moves: Ideas, activism, and changing values*. Princeton: Princeton University Press.
- Stolle, D. (1998a) *Making associations work: Group characteristics, membership and generalized trust*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, 3-6 September.
- Stolle, D. (1998b) Bowling together, bowling alone: The development of generalized trust in voluntary associations. *Political Psychology* 19 (3) 497-526.
- Stolle, D. en Th. Rochon (1998) Are all associations alike? Member diversity, associational type, and the creation of social capital. *American Behavioral Scientist* 42 (1) 47-65.
- Tocqueville, A. de (1835/1840) *De la démocratie en Amérique*. Paris: Gallimard, 1961, 2 vol. (Oeuvres Complètes, t. I).
- Uslaner, E. (1998) Social capital, television, and the 'mean world': Trust, optimism, and civic participation. *Political Psychology* 19 (3) 441-468.
- Verba, S., K.L. Schlozman en H. Brady (1995) *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge (USA): Harvard University Press.

Appendix

a Kenmerken van de survey TOR98

De survey TOR98 werd gedurende het voorjaar van 1998 uitgevoerd door de TOR Onderzoekseenheid van de Vrije Universiteit Brussel. Het gaat om een geblokte steekproef waarbij in een eerste fase 71 van de 308 Vlaamse gemeenten werden geselecteerd. Vervolgens werden binnen die gemeenten op toevallige wijze de respondenten geselecteerd. De survey bestond uit 1.340 face-to-face-interviews met inwoners van het Vlaams Gewest. De respondenten werden op toevallige wijze getrokken uit het officiële Rijksregister der Natuurlijke Personen, binnen de leeftijdslimieten van 18 tot 75 jaar (toelating bij Koninklijk Besluit van 8 februari 1999, *Belgisch Staatsblad*, 15 juni 1999). Het ging uitsluitend om respondenten met de Belgische nationaliteit. Bij het veldwerk werden enkel de Nederlandstaligen geïnterviewd. In totaal werden drie lijsten met mogelijke respondenten getrokken, met een matching op leeftijd en geslacht tussen de eerste lijst en de twee reservelijsten. Het gebruik van de eerste lijst leverde 856 nuttige interviews op, waarna er 620 gematchte adressen uit de tweede lijst werden bezocht, hetgeen resulteerde in 334 nuttige interviews. Tijdens de derde golf werden 284 'resterende' adressen uit de derde lijst bezocht, hetgeen 150 nuttige interviews opleverde. De respons van de drie golven samen bedroeg 61.5% (1.340 interviews als resultaat van 2.178 effectief afgelegde huisbezoeken). Uit de nonresponsanalyse bleek dat inwoners van flatgebouwen en van slecht onderhouden woongelegenheden (de visu inschatting door de enquêteur) significant minder vaak bereid waren tot medewerking aan het onderzoek. Zoals gebruikelijk bij een dergelijke survey noteerden we een zekere oververtegenwoordiging van jongeren en hoger opgeleiden, waarna werd overgegaan tot het introduceren van wegingsfactoren op basis van een verdeling op geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Voor een volledige beschrijving en methodologische verantwoording, zie het technisch rapport (Elchardus, Hooghe en Smits 1998).

b Schalen

Individualisme. Schaal van vier Likert-items, met vijf antwoordcategorieën (helemaal akkoord, akkoord, noch het een/noch het ander, niet akkoord, helemaal niet akkoord). Bij een factoranalyse blijkt deze schaal unidimensioneel, met één factor, eigenwaarde 2.3 en 58% verklaarde variantie. Chronbachs alfa is .75.

1. De mensheid, onze naasten, solidariteit... wat een onzin allemaal, iedereen moet eerst voor zichzelf zorgen en zijn belangen verdedigen.
2. Omdat men altijd water bij de wijn moet doen als men met anderen omgaat, gaat men best niet te veel met anderen om.
3. Wat telt zijn geld en macht, de rest zijn praatjes.

4. Het nastreven van je persoonlijk succes is belangrijker dan te zorgen voor een goede verstandhouding met je medemensen.

Autoritarisme. Schaal van 4 Likert-items met dezelfde vijf antwoordmogelijkheden. In een factoranalyse blijkt de schaal unidimensioneel, met een factor, eigenwaarde 1.9 en 48% verklaarde variantie. De Chronbachs alfa van de schaal is .63.

1. Gehoorzaamheid en respect voor het gezag zijn de twee belangrijkste deugden die kinderen moeten leren.
2. Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakkelingen.
3. We hebben nood aan sterke leiders die ons voorschrijven wat we moeten doen.
4. Als de mensen minder zouden praten en harder zouden werken, zou alles beter gaan.

Etnocentrisme. Gebalanceerde schaal van 4 Likert-items met dezelfde vijf antwoordcategorieën. De schaal is unidimensioneel, met een factor, eigenwaarde 2.3 en 58% verklaarde variantie. De Chronbachs alfa van de schaal is .76.

1. Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen.
2. De migranten dragen bij tot de welvaart van ons land (omgekeerde codering).
3. De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid.
4. De aanwezigheid van verschillende culturen verrijkt onze samenleving (omgekeerde codering).

Politieke machteloosheid. Gebalanceerde schaal van 6 Likert items met dezelfde vijf antwoordmogelijkheden. De schaal is unidimensioneel met een factor, eigenwaarde 3.0 en 51% verklaarde variantie. Chronbachs alfa is .80.

1. De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.
2. Als mensen zoals ik aan politici hun opvattingen laten weten, dan wordt daar rekening mee gehouden (omgekeerde codering).
3. De meeste politici beloven veel, maar ze doen niets.
4. Zodra ze gekozen zijn, voelen de meeste politici zich te goed voor mensen zoals ik.
5. Eigenlijk is er geen enkele politicus die ik zou durven vertrouwen.
6. Over het algemeen kunnen we rekenen op onze politieke leiders om die beslissingen te nemen die het best zijn voor de bevolking (omgekeerde codering).

Culturele breuklijn. Een tweede orde latente variabele, die samengesteld is uit de vier vorige schalen. Deze schalen verwijzen naar een latente dimensie: een factor analyse toont dat ze op één factor laden, met een eigenwaarde van 2.06 en 52% verklaarde variantie. Factorladingen zijn .78 voor individualisme, .76 voor etnocentrisme, .73 voor autoritarisme, en .57 voor politieke machteloosheid. Chronbachs alfa van de vier schalen is .68.

Buurtbetrokkenheid. Schaal van vier Likert-items, waarbij de respondenten konden

aanduiden of de stellingen 1) volledig van toepassing, 2) van toepassing, 3) noch het een, noch het ander, 4) niet van toepassing, 5) totaal niet van toepassing zijn op hun eigen situatie.

1. Ik help wel eens met het oplossen van problemen in de buurt.
2. Ik maak mij wel eens zorgen over problemen in mijn buurt.
3. Ik voel mij mee verantwoordelijk voor wat er in mijn omgeving gebeurt.
4. Ik neem wel eens contact met een officiële instantie om problemen in de buurt op te lossen.

Cronbachs alfa is .75; factoranalyse toont één factor, met een eigenwaarde van 2.3 en 58% verklaarde variantie.

c Indeling van de organisaties

In de vragenlijst kregen de respondenten 22 verschillende soorten organisaties aangeboden. Voor de analyse werden deze herleid tot 11 categorieën:

1. jeugdverenigingen;
2. nieuwe sociale bewegingen, d.i. vredesorganisaties en milieuorganisaties;
3. zorgende verenigingen, d.i. organisaties 'om anderen te helpen' en Rode Kruis e.d.;
4. culturele organisaties, d.i. kunst- en cultuur- en hobbyorganisaties;
5. vrouwenbeweging;
6. sportorganisaties, d.i. de eigenlijke sportverenigingen en -clubjes verbonden aan een plaatselijk café (biljart, ...);
7. politieke organisaties, d.i. politieke partijen en wijkcomités en schoolraden;
8. religieuze organisaties;
9. vakbonden;
10. gezinsorganisaties, d.i. gezinsverenigingen en bejaardenverenigingen;
11. andere.

d Onderwijsniveau

Onderwijsniveau werd bevraagd via een combinatie van aantal jaren succesvol doorlopen onderwijs en onderwijsvorm. Voor de analyse werden de respondenten in drie groepen ingedeeld:

- laag opleidingsniveau (n=550), d.i. diegenen zonder onderwijs, met lager onderwijs of ten hoogste lager secundair onderwijs (3 jaar);
- middelmatig opleidingsniveau (n=431), d.i. diegenen die het volledige secundair onderwijs (6 jaar) hebben afgewerkt;
- hoog opleidingsniveau (n=333), d.i. diegenen met meer dan secundair onderwijs.